

რუსეთის დამპყრობლური პოლიტიკა ჩრდილო კავკასიაში 1545-1560 წლებში

გუმაშვილი ზაურ

იაკობ გოგებაშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თელავი

<https://doi.org/10.52340/idw.2025.20>

აბსტრაქტი. ჩრდილო კავკასიის ხალხები დიდი ყურადღებით აკვირდებოდნენ მოსკოვის სახელმწიფოში მიმდინარე მოვლენებს. ამასთან, 1548 წელს იფეთქა ახალმა ომმა ირანსა და თურქეთს შორის. ყირიმის სამხედრო ძალების მნიშვნელოვანი ნაწილი გაიგზავნა ბრძოლის წინა ხაზზე. ამან საშუალება მისცა მოსკოვს 1552 წელს ხელში ჩაეგდო ყაზანის სახანო, რის შემდეგაც გაიზარდა მოსკოვის როლი კავკასიის საკითხებში.

უკვე რამდენიმე წელიწადში რუსეთმა დაიპყრო ასტრახანის სახანო (1556 წ.), რომელსაც გარკვეულწილად ხელი შეუწყო ყირიმის სახანოს სხვა საკითხებით დაკავებამ, კერძოდ კი ადიღეებსა და ყაზარდოელებში მღელვარების დაწყებამ.

1555 წელს მოსკოვში ჩავიდა ადიღურ-ყაზარდოული ელჩობა 150 ადამიანის შემადგენლობით. დელეგაციამ ითხოვა დახმარება თურქეთისა და მისი ვასალის - ყირიმის ხანის თავდასხმებისაგან. აშკარა იყო, რომ ჩრდილო კავკასიის მმართველთა გარკვეულმა მცირე ჯგუფმა საგარეო-პოლიტიკური თვალსაზრისით გეზი რუსეთისკენ აიღო.

საკვანძო სიტყვები: ჩრდილო კავკასია, მოსკოვი, ადიღე-ყაზარდოელები, ყირიმის სახანო, ელჩობა.

ჯერ კიდევ 1545 წელს დაიწყო ბრძოლა მოსკოვის სახელმწიფოსა და ყაზანის სახანოს შორის, რომელსაც მხარს უჭერდნენ ყუმიყეთის თავადები. ამ უკანასკნელს აქტიურად უჭერდა მხარს ყირიმის სახანო. თუმცა, მას შემდეგ, რაც 1548 წელს იფეთქა ირანსა და თურქეთს შორის ახალმა ომმა, ყირიმის სახანოს სამხედრო ძალების მნიშვნელოვანი ნაწილი გაგზავნილ იქნა აზიის საბრძოლო პოლიგონზე. ამან შესაძლებლობა მისცა მოსკოვს 1552 წელს ხელში ჩაეგდო ყაზანი. ეს ყველაფერი გახდა იმის საფუძველი, რომ გაიზარდა მოსკოვის როლი კავკასიის საკითხებში. შემთხვევითი არ იყო, რომ 1552 წლის შემოდგომაზე მოსკოვში ჩავიდა ჩრდილო კავკასიის საელჩო: „... ჩამოვიდნენ მის მაღალაღმატებულება მეფესთან, დიდი თავადები ჩერკასკიდან, თავადი მააშუკი და თავადი ივანე ეზბოზლუკოვი, თავადი ტანაშუკი, იმისათვის, რომ ისინი მეფემ შეიფაროს... ხოლო მათი მიწები ყირიმის მეფისგან დაიცვას.“¹ (გვ. 116, 214.) აქედან გასაგები ხდება, რომ მოსკოვში ჩამოსული თავადები ეძებენ გამოსავალს, რათა გათავისუფლდნენ ყირიმის ხანის გავლენისაგან. სხვათაშორის, დასახელებული თავადების მოსკოვში ყოფნისას ყირიმის ცხენოსანი ჯარი კიდევ ერთხელ თავს დაესხა მათ მმართველობას.

სულ მალე რუსეთმა დაიპყრო ასტრახანის სახანო (1556 წ.), რომელსაც გარკვეული დოზით ხელი შეუწყო ყირიმის სხვა საკითხებით დაკავებამ, კერძოდ,

მდეღვარებამ ადიღეებსა და ყაზარდოელებში. 1555 წელს მოსკოვში ჩადის ახალი ადიღურ-ყაზარდოული ელჩობა, რომლის შემადგენლობაშიც შედიოდა 150 ადამიანი. დელეგაციამ კვლავ ითხოვა დახმარება თურქეთის სულთანისა და მისი ვასალის - ყირიმის ხანის თავდასხმებისაგან. ერთი სიტყვით, დასაწყისიდანვე ნათელი გახდა, რომ ჩრდილო კავკასიის მმართველთა გარკვეულმა დაჯგუფებამ საგარეო-პოლიტიკური თვალსაზრისით გეზი აიღო რუსეთისაკენ, რადგანაც მასში ხედავდა სამხედრო და პოლიტიკურ უპირატესობას ვიდრე უფრო ახლობელ და მეტად საშიში მოწინააღმდეგე თურქეთი და ყირიმი იყო. ცხადია ამას ზოგიერთი ჩრდილო კავკასიელი მმართველები აკეთებდნენ გამოსავლის ძიებაში, თუმცა მათ ჯერჯერობით არ იცოდნენ, რომ კეთილი დამპყრობელი არ არსებობს, ვინც არ უნდა იყოს ის. დამპყრობელი ყოველთვის მონობას და მორჩილებას მოითხოვს. (ხაზგასმა ჩემია - ზ.გ.) წინააღმდეგ შემთხვევაში შენი ინტერესებისათვის არაფერს არ გააკეთებს. ამის თვალსაჩინო მაგალითს წარმოადგენდა რუსეთის მეფის პასუხი კავკასიელი მმართველებისადმი. თავის მხრივ რუსეთმა გაავრცელა თავისი მმართველობა ნაწილ ყაზარდოელ თავადებზე, რითაც მოსკოვი (რომელსაც ჰქონდა უდიდესი პრობლემები ყაზანისა და ასტრახანის შემოერთების გამო), ცდილობდა ჩრდილო კავკასიაში შეექმნა ძალა, რომელიც მიიქცევდა ყირიმისა და თურქეთის ყურადღებას. ყირიმისა, რომელიც გამოდიოდა თათართა ვოლგისპირეთის სახანოების მოკავშირედ. შემთხვევითი არ იყო, ივანე IV მრისხანის მიერ წაყენებული მოთხოვნები, რომლებიც მან გააჟღერა ყაზარდოს ნაწილის მათი მფარველობის ქვეშ მიღებისას, როდესაც მათ ასეთი მოთხოვნა წარუდგინა: ისინი ვალდებულები იყვნენ ყოველწლიურად გაეგზავნათ ხარკის სახით ათასი ბედაური და გამოეყვანათ სამხედრო სამსახურში 20000 მეზრდოლი.² (გვ. 480). კოორდინირებული მოქმედება რუსული და უფრო მეტად ჩერქეზულ-ყაზარდოელი თავადებისა 1555-1557 წლებში და უმთავრესად საშინელმა გვალვებმა, რომელიც თავს დაატყდა 1558 წელს ყირიმსა და ნოღაელთა ურდოს, რომელსაც მოჰყვა საშინელი შიმშილი და ავადმყოფობა, რომელმაც წარიტანა მხოლოდ ნოღაელებიდან არა ნაკლებ 100000 ადამიანის სიცოცხლე - მისცა შესაძლებლობა რუსეთს გაემყარებინა სამხრეთ ყაზანი და ასტრახანი. რუსეთის მთავრობა, რომელიც დაინტერესებული იყო გაემყარებინა თავისი სამხრეთ საზღვრები, დიდი ინტერესით მიდიოდა ჩრდილო კავკასიის მმართველებთან დაახლოებაზე. ჩრდილო კავკასია მას აინტერესებდა იმიტომაც, რომ სწორედ ამ ტერიტორიაზე გადიოდა რიგი სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობის და სავაჭრო გზები, რომლებსაც ჰქონდა ძალზე დიდი და მნიშვნელოვანი ეკონომიკური და პოლიტიკური მნიშვნელობა. უპირველეს ყოვლისა, მთელი კასპიისპირეთის სანაპიროს გაყოლებით მიემართებოდა სამხრეთის სახმელეთო უძველესი ვოლგის-ასტრახანის-შირვანის გზა, რომელიც აკავშირებდა აღმოსავლეთ ევროპას და პირველ რიგში რუსულ მიწებს ირანთან და ზოგიერთ სხვა ქვეყნებთან ახლო და შუა აღმოსავლეთისა. კასპიის ზღვის გაყოლებით გადიოდა ვოლგა-კასპიისპირეთის გზაც.

ამ გზასთან უშუალოდ იყო დაკავშირებული მეორე ძალზე მნიშვნელოვანი სამხედრო სავაჭრო მაგისტრალი, რომელიც ერთმანეთთან აერთიანებდა კავკასიის კასპიის სანაპიროსა და აზოვ-შავ ზღვას. ეს იყო უშუალოდ ჩრდილო კავკასიური გზა, რომელიც გაწელილი იყო თემრიუკ-ელხოტოვო-ტარკი-დერბენტის გაყოლებით. ამ გზის ბოლო ნაწილი უერთდებოდა დაღესტან-შირვანის ვოლგა-ასტრახანის გზის მონაკვეთს.

XVI-XVII საუკუნეებში, ირან-თურქეთის საომარი ურთიერთობისას ოსმალეთისა და ყირიმის ჯარები არაერთხელ მოძრაობდნენ ამ გზაზე, ამიტომაც იმ

პერიოდის ისტორიულ წყაროებში ეს გზა არც თუ იშვიათად მოიხსენიება „ოსმალეთის გზად“.

ცენტრალური კავკასიის სექტორში ჩრდილო კავკასიის გზიდან იტოტებოდა სამი გზა, რომელიც ცენტრალურ ამიერკავკასიაში მიემართებოდა. მათგან ერთერთი თერგის ხეობით მიდიოდა ჩრდილო ოსეთის გავლით, ქართლის სამეფოში. მეორე, ინგუშეთის მიწაზე, მდ. ასას ხეობით გადიოდა ქართლსა და კახეთში, ხოლო მესამე გზა მდ. არღუნის ხეობის გავლით (ჩეჩნეთის მიწის გავლით) და თუშეთის ტერიტორიაზე გადიოდა, იქიდან კი პანკისის ხეობით კახეთს უერთდებოდა.

კავკასიის გარშემო საერთაშორისო ვითარების გამწვავების შემთხვევაში ამ გზების და მაგისტრალების მნიშვნელობა, რომლებიც ჩრდილო კავკასიაზე გადიოდა, გამუდმებით იზრდებოდა და დიდ დატვირთვას იძენდა.

ამ ყველაფრის გათვალისწინებით რუსეთის სახელმწიფო ჯერ კიდევ XVI საუკუნეში ცდილობს, რომ თავისი კონტროლი დააწესოს ჩრდილო კავკასიის სავაჭრო გზებზე, რასაც იგი ნაწილობრივ აღწევს მხოლოდ XVII საუკუნის მეორე ნახევარში. ამ საქმეში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა რუსეთის სამხედრო ციხე-სიმაგრეების სისტემამ აღმოსავლეთ კავკასიაში (პირველ რიგში ტერკის პატარა ქალაქი მდ. თერგის პირზე) ასევე, თერგი-გრეგენის კახაკთან აქტიურმა პოზიციამ. ცხადია ეს ყველაფერი მიმდინარეობდა ოსმალეთის იმპერიის გეგმებისა და მიზნების საწინააღმდეგოდ, რომელიც აქტიურად ჩაება კავკასიის დაუფლებისათვის შეიარაღებულ ბრძოლაში. თუ კი ჩრდილო კავკასიის ხალხებმა საუკუნეების განმავლობაში შეინარჩუნეს თავიანთი დამოუკიდებლობა სხვადასხვა ჯურის დამცრობელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში (ჰუნების, სკვითების, სარმატების, თურქების, ხაზარების, არაბების, ყივჩაღების, მონღოლების და ა.შ.) ახლა გამოჩნდნენ იმპერიები, ირანის, თურქეთისა და რუსეთის სახით, რომლებიც ყველას და ყველაფერს შთანთქმავდნენ თავიანთი იმპერიული ხასიათის გამო და განსახილველი პერიოდისათვის უკვე ისინი ერთმანეთის პირისპირ დადგნენ, როგორც დაუძინებელი მტრები, გაშმაგებული მტაცებლები, რომელთაც კავკასია, ამიერიც და იმიერიც თავისთვის უნდოდათ, როგორც მსუყე ლუკმა და ამ მსხვერპლისათვის ისინი მზად იყვნენ შებმოდნენ ერთმანეთს სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში. ამ ბრძოლას საუკუნეები დასჭირდა იმისათვის, რომ გარკვეულიყო თუ ვისი გახდებოდა ეს ძვირფასი ნადავლი. მაშ ასე, იწყება ბრძოლა კავკასიისათვის (და არა მარტო კავკასიისათვის), რომელშიც უდიდესი იმპერიები ერთმანეთის წინააღმდეგ დადგნენ (ხაზგასმა ჩემი - ზ.გ.). ვითარება იმითაც გართულდა, რომ არანაკლებ აგრესიული შაჰის ირანი ცდილობს თავის ხელებში მოაქციოს ამიერკავკასია და დაღესტანი, გავიდეს ვოლგა-ასტრახანის მაგისტრალზე და დაამყაროს თავისი განუყოფელი მმართველობა კასპიის ზღვაზე, დატოვოს თურქეთის სასულთნო და ყირიმის სახანო საერთაშორისო კავშირების განხორციელების გარეშე ბუხარის სახანოსთან და სხვა შუააზიურ სახელმწიფოებთან.

განსახილველი პერიოდისათვის რუსეთისათვის საკმაოდ დიდ საფრთხეს წარმოადგენდნენ ოსმალეთის იმპერია და ყირიმის სახანო. რაც შეეხება ირანს, მისი ინტერესები მკვეთრად ეწინააღმდეგებოდა ზემოაღნიშნული სახელმწიფოების ინტერესებს, ამიტომაც სეფიანები, გარკვეული დროის განმავლობაში, გარკვეულ ეტაპზე ობიექტურად მოკავშირეებიც კი ხდებოდნენ რუსეთის სახელმწიფოსი.

ამ უკიდურესად რთულ ვითარებაში მისი ეროვნული და დამპყრობლური ინტერესები რუსეთს იძულებულს ხდიდა აქტიური გაეხადა თავისი პოლიტიკა სამხრეთით. საჭირო იყო მთელი რიგი საკითხების გადაწყვეტა. უპირველესად კი სამხრეთი და აღმოსავლეთის საზღვრების გამაგრება, ყირიმის ხანისა და

თურქეთისგან თავის დასაცავად. კიდევ იმისთვისაც, რომ ვოლგის გზით კასპიის ზღვაზე გასვლა გარანტირებული ჰქონოდათ, განემტკიცებინათ პოლიტიკური კავშირები ჩრდილო კავკასიის ფეოდალურ მმართველებთან, რომლებიც თურქებისა და სპარსელებისაგან სხვადასხვა მოთხოვნებითა და გადასახადებით გაწამებული იყვნენ და რუსეთის სახით „კეთილი მეგობარი“ ეგულებოდათ. ამ ამოცანების რეალიზაციისათვის რუსეთმა გაააქტიურა თავისი პოლიტიკა ვოლგის აუზსა და ჩრდილო კავკასიაში. ამასთანავე, ამ მიზნების განხორციელების საქმეში რუსეთს ხელსაყრელ პირობებს უქმნიდა რეგიონში შექმნილი საერთაშორისო მდგომარეობა და უპირველესად კი მრავალწლიანი საომარი ურთიერთობა შაჰის ირანსა და თურქეთის სულთანს შორის.

ვოლგის გაყოლებასა და კასპიის სანაპიროზე გასვლით რუსეთმა თავის კონტროლის ქვეშ დააყენა არა მარტო მნიშვნელოვანი სავაჭრო გზები, არამედ მიიღო საკმაოდ ხელსაყრელი პლაცდარმი, იმისათვის, რომ სამომავლოდ წინ წაიწიოს კავკასიის მიმართულებით. რუსეთი იმ პერიოდისათვის აღმოჩნდა უშუალოდ ჩართული რეგიონის საქმეებში, რომლებიც მის ახალ საზღვრებთან მიმდებარედ იყვნენ განლაგებულნი. ადგილობრივი მმართველები, რომლებიც გამუდმებით დაკავებული იყვნენ ურთიერთ ქიშპობითა და დაპყრობებით, მაშინვე შეეცადნენ ესარგებლათ ამით. დაწყებული 1556 წლიდან ასტრახანში ხშირად ჩადიან სხვადასხვა მმართველთა ელჩები თხოვნით, სამხედრო დახმარების შესახებ. ასე, 1557 წელს ყაზარდოელი თავადები ითხოვენ დახმარებას ტარკის შამხალის წინააღმდეგ, ხოლო ის, თავის მხრივ, ითხოვს დაიცვან იგი ყაზარდოელი თავადებისგან. 1559 წელს ერთერთი ტიუმენის სათავადო (ტიუმენის სათავადო განლაგებული იყო თერგის ქვედა წელზე) ითხოვს ჯარს, რათა წაართვას სათავადო თავის ბიძას.³ (გვ. 20).

ცხადია, უკვე მაშინ (XVI საუკუნის შუაში) რუსეთმა შეიძინა მნიშვნელოვანი ეკონომიკური ინტერესები ჩრდილო კავკასიაში. ამ თვალსაზრისით საკმარისი არის მივანიშნოთ, რომ არა მარტო ტიუმენის სათავადო, ასევე ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიის ბევრი მფლობელი აწარმოებდა ასტრახანთან ტრადიციული სავაჭრო ურთიერთობებს, რომელიც არ შეწყვეტილა ასტრახანის რუსეთის მმართველობის ქვეშ გადასვლის შემდგომაც. მაგრამ რუსეთისათვის უპირატესი მნიშვნელობა ჰქონდა გეოპოლიტიკურ საკითხებს. ჩრდილო კავკასია თანდათანობით გადაიქცა ბრძოლის არენად დასაწყისისთვის ყირიმის სახანოსთან, შემდეგ კი თურქეთთან. რუსეთის უფრო საიმედო მოკავშირეები ხდებიან ყაზარდო-ადიღეთა თავადები, რომლებიც თავის მხრივ, გათვლას აკეთებდნენ რუსეთის დახმარებით დაეკავებინათ გაბატონებული მდგომარეობა არა მარტო ჩერქეზულ სათავადოებში, არამედ მთლიანად ჩრდილო კავკასიაში.

1557 წელს მოსკოვმა მიიღო გადაწყვეტილება ყაზარდოელი თავადების თერმიუკ იდაროვისა და ტაზრიუტის თავისი მფარველობის ქვეშ მიღების თაობაზე. რა თქმა უნდა, ეს პოლიტიკური ნაბიჯი სულაც არ ნიშნავდა, რომ ყაზარდოს სხვა მმართველებიც თვლიდნენ თავს რაიმე კავშირში ამ აქტთან. თვით ის თავადები, რომელთაც რუსეთის მფარველობა მიიღეს, სულაც არ ითხოვდნენ რუსეთისაგან გამოეგზავნათ მეფის წარმომადგენელი, ან რუსეთის ადმინისტრაცია. მათ პოლიტიკურ გათვლებში შედიოდა მიეღოთ შესაძლო მაქსიმალური სამხედრო და ფინანსური მხარდაჭერა, იმისათვის, რომ განემტკიცებინათ თავიანთი პოზიციები ყაზარდოელ თავადთა შორის. მდგომარეობა შეიცვალა რამდენიმე წლის შემდეგ, როდესაც გამწვავებულმა ურთიერთ ქიშპობამ და ბრძოლამ ერთმანეთს შორის, პრორუსული ორიენტაციის მქონე თავადები ურთულეს მდგომარეობაში ჩააყენა.

ისინი მიმართავენ თხოვნით რუსეთს, რათა გამოგზავნონ ჯარი, თანახმანი არიან ვოევოდის გამოგზავნაზეც და ქრისტიანობის მიღებაზეც. რუსეთის მხრიდან ამ მიმართვაზე პასუხს წარმოადგენდა პირველი რუსული სამხედრო ექსპედიციის გამოგზავნა ჩრდილო კავკასიაში, რომელიც შედგა 1560 წელს.

ვოევოდა ივანე ჩერემისინოვის წინაშე იდგა ამოცანა ტარკის შამხალისა და ტიუმენის სათავადოს სამხედრო განადგურების, ყაზარდოს შემოერთებისა და მისი შემდგომი დანაწევრებისა. იგი გზას გაუდგა თავის დაქვემდებარებაში მყოფი მეთოფეებით, კაზაკებითა და ქ. ასტრახანში მობილიზებული მოსახლეობით. ვინაიდან ვოევოდა ჩერემისინოვის რაზმმა მთავარი ამოცანა (მართალია, მან გარკვეული არეულობა შეიტანა) ვერ შესრულდა - ვერ შეიჭრა ყაზარდოში, შეიძლება ჩაითვალოს, რომ რუსეთის პირველი სამხედრო ოპერაცია ჩრდილო კავკასიაში დასრულდა სრული კრახით.

ამასობაში, ირანსა და თურქეთს შორის მშვიდობიანი ურთიერთობის ჩამოყალიბებამ, ხოლო 1558 წელს დაწყებულმა ლივონიის ომმა, რომელიც გაიწეა მეოთხედი საუკუნის განმავლობაში, გამოიწვია ჩრდილო კავკასიის რუსეთის აქტიურობის შესამჩნევი შესუსტება. შედეგად ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის მოსახლეობა კარგა ხნით ექცევა თურქეთის სულთანის და ყირიმის ხანის გავლენის სფეროებში. თუმცა, რუსეთის პოზიციები ყაზარდოში რჩებოდა საკმაოდ მყარი. უდიდესი როლი რუსეთის სამხრეთ საზღვრების დაცვის საქმეში და სამეურნეო და პოლიტიკური კავშირების ჩრდილო კავკასიის ხალხებთან შენარჩუნების თვალსაზრისით ითამაშეს რუსეთიდან გამოქცეულმა კაზაკურმა პატარა ქალაქებმა დონსა და ჩრდილო კავკასიაში.

ჩრდილო კავკასიაში თავისი პოზიციების კიდევ უფრო განმტკიცების მიზნით, რუსეთის ხელმძღვანელობა ყაზარდოელი მმართველების თხოვნით იწყებს მდ. თერგზე, სადაც მას უერთდება მდ. სუნჟა, ციხე-სიმაგრის მშენებლობას მუდმივი გარნიზონითა და არტილერიით, რაც ცდახყოფდა რუსეთის სახელმწიფოებრივ მიზნებსა და გეგმებს ჩრდილო კავკასიასთან მიმართებაში. ამ ციხე-სიმაგრის მშენებლობის ფაქტი თურქეთმა გამოიყენა როგორც საბაზი 1569 წელს რუსეთთან ომის დასაწყებად. ომის დაწყებით სულთანს საკმაოდ შორს მიმავალი გეგმები ჰქონდა. მან ვერ მიაღწია ასტრახანის ხელში ჩაგდებას, თუმცა ოსმალებმა მოახერხეს მდ. თერგზე აგებული ციხე-სიმაგრის ლიკვიდაცია, რომელმაც მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა რუსების პოზიციების ყაზარდოში სტაბილიზაციის საქმეში. შემდგომი პერიოდისათვის ეს ციხე-სიმაგრე მდ. თერგის სანაპიროზე არაერთხელ აღადგინეს, და ყოველ ჯერზე ის მეტად მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა ჩრდილო კავკასიაში პოლიტიკური წონასწორობის შენარჩუნების თვალსაზრისით.

ჩრდილო კავკასიის სამეფოთა საშინაო საქმეებში შეიარაღებული ჩარევა თურქეთის სახელმწიფოსი და მისი ვასალი ყირიმის ხანის, ერთის მხრივ და სეფიანების შაჰისა, მეორე მხრივ, უკიდურესად ართულებდა მდგომარეობას ჩრდილო კავკასიაში. ფაქტობრივად ეს რეგიონი დიდი ხნით გახდა სამხედრო დაპირისპირების არენად და დიპლომატიური ბრძოლისა ჰეგემონობისათვის მეზობლ სახელმწიფოებს შორის.

ადილეთა რუსეთთან დაახლოებით უკმაყოფილო ყირიმის ხანმა ჯერ კიდევ 1553-1554 წლებში მოაწყო უმოწყალო თავდასხმა ადილეზე, რომლის თაობაზე დიდი თავმოძვრნეობით წერდა პოლონეთის მეფე სიგიზმუნდ-ავგუსტს, რომ დაბრუნდა ლაშქრობიდან პიატიგორსკის ჩერქეზეთიდან „დიდი ნადავლით“.⁴ (გვ. 71, 72).

როდესაც ცნობილი გახდა თათართა ჩერქეზების წინააღმდეგ ახალი

ლაშქრობებისათვის მზადების შესახებ 1555 წლის მარტში, მოსკოვში მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება „ყირიმის ულუსთა“ წინააღმდეგ გაეგზავნათ 13000-იანი რუსული ჯარი ბოიარ ი. ვ. შერემეტიევის ხელმძღვანელობით.⁵ ამ ქმედების მიზანს წარმოადგენდა, როგორც ამის შესახებ წერდა თავადი ა. მ. კურბსკი, ყირიმის ხანის ყურადღება გადაეტანა „პიატიგორსკის ჩერქეზთა მიწაზე“ ლაშქრობისაგან, სადაც ის აპირებდა ბრძოლას „მთელი თავისი ძალებით“. ⁶(167).

ცხადია, მოსკოვში კარგად ესმოდათ ჩრდილო კავკასიის მნიშვნელობა და კერძოდ, ყაზარდოსი, თავისი სამხრეთი საზღვრების დაცვის თვალსაზრისით და ყირიმის ხანის და ოსმალეთის იმპერიის მხრიდან მისი ხელყოფის საქმეში. ამიტომაც რუსული მთავრობა მტკიცედ ასრულებდა თავის პირობას ყირიმის სახანოსაგან ჩერქეზთა „დაცვის“ შესახებ. როდესაც 1556 წელს ყირიმის ხანი კვლავ „წავიდა... ჩერქეზებზე პიატიგორსკში“ რუსეთის ჯარები რაკვესკის ხელმძღვანელობით გამოჩნდნენ მდ. დნეპრთან ისლამ-ქერმენის სიახლოვეს და აიძულეს თათრები, უკან დაბრუნებულიყვნენ ყირიმში. რუსეთის ჯარების ამ მოქმედებამ საშუალება მისცა ჩერქეზებს 1556 წელს ტამანის ნახევარკუნძულის მხრიდან ოსმალებისაგან გაეთავისუფლებინათ ციხე-სიმაგრეები თემრიუკი და ტამანი.

1560-1561 წლებში რუსეთის ჯარებმა ყაზარდოელებთან ერთად მოაწყვეს რიგი სერიოზული სამხედრო აქციები ყირიმის ხანის წინააღმდეგ, რომელმაც დიდი მღელვარება გამოიწვია არა მარტო სულთანისა, არამედ პოლონელთა მეფისაც.

თუმცა, ვითარება ჩრდილო კავკასიაში რთულდებოდა იმიტაც, რომ ამ დროისათვის დაღესტნის შამხალსა და ყაზარდოელ მმართველებს შორის მიმდინარეობდა ბრძოლა პირველობისათვის ჩრდილო კავკასიაში. ყაზარდოელი თავადები თავიანთ მისწრაფებაში, რომ გადაეწიათ ტერიტორიული საზღვრები, გაეფართოვებინათ თავიანთი გავლენები და დაექვემდებარებინათ საკუთარი ხელისუფლებისათვის, მეზობელი ხალხები, დაღესტნის შამხალისაგან ხვდებოდნენ საწინააღმდეგო ქმედებას, რომელსაც ყაზარდოელთა მსგავსად ასეთივე გეგმები და მისწრაფებები ჰქონდა. შამხალი ყაზარდოელ თავადებს უყურებდა, როგორც თავის ყველაზე საშიშ მოწინააღმდეგეს მისი გეგმების განხორციელების გზაზე. მათ შორის არსებული დაპირისპირება კიდევ უფრო ღრმავდებოდა სამი ჩასაფრებული დამპყრობლის (თურქეთი, ყირიმის სახანო, რუსეთი) წამქეზებლური პოლიტიკის გამო, რომელთაც არანაირად არ აძლევდათ ხელს, აქ, ჩრდილო კავკასიაში ერთი რომელიმე სამფლობელოს გაძლიერება და მის ხელში დიდი ძალაუფლების კონსოლიდაცია. რადგანაც ეს იქნებოდა ამ რეგიონში ერთიანი, ძლიერი სახელმწიფოს წარმოშობის წინაპირობა, რომელიც ჩასაფრებული მტაცებელი სახელმწიფოების გეგმაში არ ჯდებოდა, ვინაიდან მისი დამარცხება ძალზე გაუჭირდებოდათ! (ხაზგასმა ჩემია - ზ. გ.)

ამ ორ დაპირისპირებულ მმართველებს შორის რუსეთის მიკერძოებულ დამოკიდებულებაზე აშკარად მეტყველებს ის გარემოება, რომ რუსეთის მიერ ყაზარდოელებისადმი მხარდაჭერას შამხალი უყურებდა, როგორც მისთვის საწინააღმდეგო გაძლიერებას მისი მოწინააღმდეგისა, რომელსაც არ შეეძლო არ გაერთულებინა ურთიერთობები შამხალსა და რუსეთს შორის. თუმცა, საგარეო პოლიტიკურ ვითარებაში ცვლილებების გამო გაგრძელებულმა ლივონიის ომმა XVI საუკუნი 60-იან წლებში შეიტანა გარკვეული კორექტივები რუსულ-ყირიმულ ურთიერთობაში. ამასთან დაკავშირებით რუსეთის მთავრობამ უარი განაცხადა თავისი პოლიტიკის სახელმწიფოს სამხრეთ საზღვრებზე გააქტიურებაზე.

რუსეთის ხელისუფლების მიერ სამხრეთით აქტიური მოქმედებების შეჩერების

შემდეგ არ დააყოვნეს და გააქტიურდნენ თურქეთიც და ყირიმიც. მათ განახორციელეს რიგი გამანადგურებელი ლაშქრობები ჩერქეზეთში.

მთელი ამ პერიოდის განმავლობაში რუსეთის სახელმწიფო აგრძელებდა ტრადიციულ კავშირებს ყაზარდოსთან. ყაზარდოსთან რუსულ-ყაზარდოული ურთიერთობის გამყარებას, მდ. თერგის სანაპიროზე ციხე-სიმაგრის მშენებლობას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა უპირველესად რუსეთისათვის. ზემოაღნიშნული ციხე-სიმაგრე იყო ჩრდილო კავკასიის სიღრმისაკენ წინსვლისათვის საყრდენი პლაცდარმი და როგორც ქვემოთ ვიხილავთ, ამას მოჰყვა კავკასიის გამაგრებული ზოლის მშენებლობები, რომელმაც რუსეთის მიერ ჩრდილო კავკასიის კოლონიზაციის საქმეში უმთავრესი როლი ითამაშა. აქედან გამომდინარე, ყირიმის ხანს, ცხადია, განსაკუთრებულად აწუხებდა ის, რომ ეს ციხე-სიმაგრე ხელს შეუშლიდა მის გამუდმებულ თავდასხმებს ჩრდილო კავკასიის ხალხებზე. მას ისიც აწუხებდა, რომ ყაზარდოელების მსგავსად რუსეთთან კავშირს მოისურვებდნენ ჩრდილო კავკასიის სხვა სამფლობელოებიც. ხოლო რუსეთი, ლიტვასთან და პოლონეთთან ომის შემდეგ, გაიმყარებდა პოზიციებს ჩრდილო კავკასიაში და შემდგომ ყირიმის სახანოს დამორჩილებისაკენ აიღებდა გეზს. ეს არ იყო რეალობას მოკლებული შიში, რადგანაც შემდგომმა ისტორიულმა პროცესებმა ამ მიმართულებით წაიყვანა საქმე. ყირიმის ხანის ამ წარმოსახვას გარკვეულწილად ადასტურებდა პოლონეთის მეფე, რომელიც ურჩევდა ხანს განემტკიცებინა კავშირები მოსკოვის წინააღმდეგ.

1561 წელს ივანე IV იქორწინა ყაზარდოელი თავადის თემრიუკ იდაროვის ქალიშვილზე. რასაკვირველია, რომ ამ ქორწინებით თემრიუკი იმედოვნებდა განემტკიცებინა თავისი მდგომარეობა ყაზარდოელ თავადებს შორის. თუმცა უკვე 1562 წელს ის იძულებული გახდა გაქცეულიყო ასტრახანში და ეთხოვა ივანე IV ჯარი. მეფის მითითებით თემრიუკს გაუგზავნეს ყაზანიდან და ასტრახანიდან მსროლელები და 500 კაზაკი, რომელთაც უნდა ეცხოვრათ და მის მორჩილებაში ყოფილიყვნენ ყველაფერში. ამ რაზმს ხელმძღვანელობას გაუწევდა გრიგორი პლუმჩევი, რომელსაც მეფემ მისცა მითითება, რომ მეთოფეები და კაზაკები იცხოვრებდნენ თემრიუკთან და ყველაფერში „მოუსმინეთ მას, ყველა მისი მოწინააღმდეგისგან დაიცავით და ომშიც წავიდნენ მის ხალხთან ერთად, როცა მას თემრიუკი თავადი ჩათვლის საჭიროდ“.⁷ (გვ. 324).

1562 წლის დეკემბერში რუსული რაზმი ჩავიდა ყაზარდოში. მეცნიერთა ნაწილს მიაჩნია, რომ თემრიუკმა ვოევოდა პლუმჩევთან ერთად მოაწყო ლაშქრობა მიწაზე, რომელიც მდებარეობს ყაზარდოსა და საქართველოს შორის, და ამ ლაშქრობის მთავარ ამოცანას წარმოადგენდა კონტროლის დაწესება იმ რაიონებისადმი, რომლებიც განლაგებული იყო საქართველოს გადასასვლელებზე. ჩვენი აზრით, თემრიუკმა გამოიყენა რუსული რაზმი, რომელიც სიძემ, ივანე IV გამოუგზავნა, რათა დაემორჩილებინა და დაექვემდებარებინა მფლობელობა, რომელიც ადრე სხვას ეკუთვნოდა - სავარაუდოდ ყაზარდოელ თავადს -შეჰშუკს. ამასთანავე, არ არის გამორიცხული, რომ თავისი ვოევოდის წინაშე ივანე მრისხანემ დააყენა ამოცანა, რათა მას დაეკავებინა საქართველოსკენ გადასასვლელები.

შესაძლებელია, რომ უკვე 1563 წელს, და არა 1567 წელს აშენებული იქნა პირველი რუსული ციხე-სიმაგრე ჩრდილო კავკასიაში: „ყირიმში ჩამოსული ჩერკასიდან 1563 წლის ივლისში კულჩუკ-მურზა ეუბნებოდა ხან დევლეთ-გირეის, რომ მეფე ივანე IV გაზაფხულზე ამა წლის ჩერკასში გამოგზავნა თემრიუკთან თავადთან თავისი ვოევოდა... და ვოევოდებმა, რომლებიც თემრიუკთან ჩამოვიდნენ

ქალაქი ააშენეს (დადგეს)... და თემრიუკი ქალაქში დაჯდა...“⁸. მომდევნო 1564 წელს ყაზარდოელი თავადების დიდმა ჯგუფმა, რომლებიც ეწინააღმდეგებოდნენ თემრიუკს, გაუგზავნეს მიმართვა ყირიმის ხანს, სადაც მიუთითებდნენ იმ საფრთხის შესახებ, რომელსაც წარმოადგენდა რუსეთის მეფის სურვილი, განზრახვა აეშენებინა ქალაქი თემრიუკის სამფლობელოში. თავადები ხაზს უსვამდნენ, რომ ციხე-სიმაგრის მშენებლობის შემთხვევაში ჩრდილო კავკასიის ტერიტორიაზე - ეს რეგიონი შეიძლება გადავიდეს რუსეთის კონტროლქვეშ.⁹ (გვ. 144). ადგილი, სადაც მოხდა პირველი რუსული ციხე-სიმაგრის მშენებლობა ჩრდილო კავკასიაში, უცნობია. ამასთან დაკავშირებით მეცნიერთა მოსაზრებები საკმაოდ განსხვავებულია ერთმანეთისაგან.

რუსული ჯარების თუნდაც მცირე ხნით ჩრდილო კავკასიაში გამოჩენამ მეტად ააღელვა არა მარტო ადგილობრივი ფეოდალი მმართველები, ასევე ყირიმის ხანი და თურქეთის ხელისუფლება. ჯერ კიდევ 1563 წელს თურქეთის სულთანს მოსკოვისაგან დაცვის თხოვნით მიმართეს არა მარტო ვოლგის თათრებმა, ასევე ჩერქეზთა თავადებმა, ტიუმენის სათავადოს მმართველმა და ტარკის შამხალმა. სხვათაშორის, აქამდე ერთი წლის წინ 1562 წელს შამხალი, ასტრახანის ვოევოდის მეშვეობით აცნობებდა მოსკოვს თავისი სიყვარულის თაობაზე რუსეთის მეფისადმი.¹⁰ (გვ. 68-69).

1563 წლის ოქტომბერში გრიგორი პლიუმჩეევის რაზმი დაბრუნდა მოსკოვში. ხოლო უკვე ზაფხულში 1564 წელს, მოსკოვში ცნობილი გახდა, რომ მისი მოკავშირე თავადი თემრიუკ იდაროვი იმყოფებოდა ძალზე რთულ მდგომარეობაში. რაც გახდა საფუძველი იმისა, რომ იგივე რუსული რაზმი კვლავ ჩასულიყო ჩრდილო კავკასიაში, რომელიც მოხდა 1566 წელს. თავად პშეაპშუკის მხარეზე მონაწილეობას იღებდა ტარკის შამხალი ბუდაი, რომელმაც ჩამოიყვანა ჯარები დაღესტანში. ამ შეჯახებისას ანტირუსული მოკავშირეები დამარცხდნენ. ამასთანავე, მოკლულთა შორის აღმოჩნდა თვით შამხალიც. მიუხედავად ამისა თემრიუკის მდგომარეობა ამის გამო არ გაუმჯობესებულა. იმავე 1566 წელს დეკემბერში მისი ცოლისძმა ჩავიდა მოსკოვში თხოვნით „...რომ მდ. თერგის სანაპიროზე ქალაქის ჩადგმა, მდ. თერგზე სუიუნჩი შენაკადთან ჩაიდგას“.¹¹ (გვ. 325). ერთი სიტყვით, მოთხოვნილებას წარმოადგენდა, რომ მუდმივად ყოფილიყო რუსული ჯარი ჩრდილო კავკასიაში, რათა გარანტირებული ყოფილიყო საიმედო დაცვა ყაზარდოელი თავადების პრორუსულად ორიენტირებული დაჯგუფებისა.

ლიტერატურა:

1. Полное собрание Русских летописей. Т. 29. М. 1925 . С. 116, 214.
2. Сборник императорского Русского исторического общества. Т. 95. СПб... С. 480
3. Ахмадов Я. З. Очерки политической истории народов Северного Кавказа в XVI-XVII вв. Грозный. 1988. С. 20.
4. КРО. М. 1957. Т. 1. С. 71, 72
5. Белокуров С. А. Сношение России с Кавказом. М. Вып. 1 (1578-1616 гг.) С. XVIII.
6. ИГАДА. Ф. Кримские дело. Кн. 14. Л. 167
7. Полное собрание Русских летописей. Т. 29. М. 1925. С. 324
8. Юдин П. Первые русские города на Тереке. Терекские ведомости. 192. N 221
9. Садиков П. А. Поход Татар и Турок на Астрахань в 1569 г. Исторические записки N 22. М. 1947. С. 144
10. Гаджиев В. Г. Роль России в истории Дагестана. М. 1965. С. 68-69
11. Полное собрание Русских летописей. Т. 29. М. 1925. С. 325

Russia's aggressive policy in the North Caucasus in 1545-1560 years

Gumashvili Zaur

Iakob Gogebashvili State University, Telavi

Abstract

The peoples of the North Caucasus closely observed the developments taking place in the Muscovite state. Meanwhile, in 1548, a new war broke out between Iran and Turkey. A significant part of the Crimean military forces was dispatched to the front line, which gave Moscow the opportunity to seize the Khanate of Kazan in 1552. After this, Moscow's role in Caucasian affairs increased.

Just a few years later, in 1556, Russia conquered the Astrakhan Khanate, a development facilitated in part by the Crimean Khanate's preoccupation with other matters, namely the outbreak of unrest among the Adyghe and Kabardian peoples.

In 1555, an Adyghe-Kabardian embassy consisting of 150 members arrived in Moscow. The delegation requested assistance against the attacks of Turkey and its vassal, the Crimean Khan. It was evident that a certain small group of rulers in the North Caucasus had chosen to orient themselves toward Russia in terms of foreign policy.

Keywords: *North Caucasus, Moscow, Adyghe-Kabardians, Crimean Khanate, Embassy.*